SHABDBRAHM
E-ISSN: 3049 4230
VOLUME 1, ISSUE 2, OCTOBER 2025

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના વિચારોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત પરંપરાનો પ્રભાવ

પ્રો. ડૉ. મહેન્દ્રકુમાર એ. દવે
આચાર્યશ્રી,
સી.બી. પટેલ આર્ટસ કોલેજ નડીઆદ

સારાંશ

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ભારતના આધુનિક ઇતિહાસમાં રાષ્ટ્ર એકતા, મજબૂત શાસન અને દૃઢ નેતૃત્વનું પ્રતીક છે. તેમના વિચારો સંપૂર્ણપણે આધુનિક છે, પરંતુ તેઓની જડોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત પરંપરાના શાશ્વત મૂલ્યો સરવાળે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધર્મ (કર્તવ્ય), સત્ય, શિસ્ત, ત્યાગ, ન્યાય અને સામૂહિક હિતને વિશેષ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. આ મૂલ્યો સંસ્કૃત ગ્રંથો જેમ કે વેદ, ઉપનિષદ, ભગવદગીતા, મહાભારત અને કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થયાં છે.

સરદાર પટેલના જીવન અને કાર્યમાં 'કર્તવ્યપાલન સર્વોપરી'ની ગીતા દર્શાવેલી ભાવના જુદી જુદી રીતે દેખાઈ છે. તેમણે વ્યક્તિગત લાગણીઓ કરતાં રાષ્ટ્રના હિતને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું. દેશી રજવાડાઓના એકીકરણમાં તેમની દૃઢતા અને શિસ્ત કૌટિલ્યના રાજ્ય વિચાર સાથેના નમ્રતાનો સાક્ષાત્કાર છે. તેમનો ભાવ 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' જેમની વિચારધારાએ તેમના રાષ્ટ્રીય એકતા અને સામૂહિક સંકલ્પને શક્તિ આપી, એટલે કે, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના વિચારો ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત પરંપરાના નૈતિક, દાર્શનિક અને રાજકીય મૂલ્યોના આધારે આધુનિક મોડેલ છે. તેઓ પ્રાચીન ભારતીય જ્ઞાન પરંપરાને આધુનિક રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં સફળતાપૂર્વક જોડનાર મહાન નેતા હતા.

કી વર્ડ્સ : ભારતીય સંસ્કૃતિ, સંસ્કૃત પરંપરા, રાષ્ટ્ર એકતા, નૈતિક મૂલ્યો, કર્તવ્ય અને ધર્મ, રાષ્ટ્ર નિર્માણ, ગીતા અને ઉપનિષદના સિદ્ધાંતો.

પ્રસ્તાવના

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય લડાઈ અને રાષ્ટ્ર નિર્માણના ઇતિહાસમાં મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે. તેમને "લોખંડી પુરુષ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, કારણ કે તેમણે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ અને રાષ્ટ્રપ્રેમથી ભારતની એકતાને મજબૂત બનાવ્યું. સરદાર પટેલના વિચારોમાં માત્ર રાજકીય કે પ્રશાસનિક પાસાંઓ નથી, પરંતુ તેમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના શાશ્વત મૂલ્યોનો ઊંડો પ્રભાવ પણ છે. કામનો આધાર સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્યમાંથી છે, જેમાં ધર્મ, કર્તવ્ય, ન્યાય,

ત્યાગ અને સમાજના હિત જેવી બાબતોની ખાસ નોંધ લેવામાં આવી છે. સરદાર પટેલના જીવન અને કાર્યમાં આ સંસ્કૃત પરંપરાના મૂલ્યોને કારણે રાષ્ટ્ર એકતા અને શક્તિશાળી ભારતના નિર્માણમાં તેમના યોગદાનનો હાલ આધાર છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મૂળ તત્વો

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મૂળ તત્વોમાં ધર્મ (કર્તવ્ય), સત્ય, શિસ્ત, ત્યાગ, અહિંસા અને સામૂહિક હિતનો સમાવેશ થાય છે. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના વિચારો આપણે આ મૂલ્યોનું જીવંત પ્રતિબિંબ જોઈ શકીએ છીએ. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધર્મનો અર્થ દર્શન શક્તિ નહીં, પરંતુ સમાજ અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનું કર્તવ્ય માને છે. સરદાર પટેલે પોતાના જાહેર જીવનમાં આ બાબતને સર્વોચ્ચ ગણ્યું અને રાષ્ટ્રના હિતને વ્યક્તિગત સ્વાર્થ કરતાં ઉપર રાખ્યું.

સત્ય અને ન્યાય પ્રત્યે તેમની અડગ નિષ્ઠા ભારતીય સંસ્કૃતિની નૈતિક પરંપરાને અનુસરે છે. જ્યારે કદાચ કડક પ્રશાસન દ્વારા તેમણે સમાજમાં વ્યવસ્થા ઊભી કરી, તે ભારતીય રાજકીય સંસ્કૃતિને ઉજાગર કરે છે. ત્યાગ અને સેવા ભાવનાએ તેમના નેતૃત્વને માનવીય બનાવ્યું. વિવિધતામાં એકતાનો વિચાર, જે ભારતીય સંસ્કૃતિનું વૈવિધ્ય બતાવે છે તે સરદાર પટેલના રાષ્ટ્ર એકતાના કાર્યમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिददुःखभाग्भवेत्॥

અર્થ:
"સર્વે લોકો ખુશ રહે, બધા સ્વસ્થ રહે, બધા સારા વાતો જોશે, અને કોઈ દુ:ખી ન રહે." સરદાર પટેલના સંદર્ભમાં, આ શ્લોક ભારતીય સંસ્કૃતિના સર્વજનહિત, સત્ય, સહકાર અને એકતા જેવા તત્વોને પ્રતીકરૂપ છે.

સંસ્કૃત પરંપરા અને રાજકીય વિચાર

સંસ્કૃત પરંપરામાં રાજકીય વિચાર રાજ્ય, ધર્મ, અને પ્રજાહિતમાં કેન્દ્રિત છે. કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર, મનુસ્મૃતિ અને મહાભારત જેવા ગ્રંથોમાં મજબૂત શાસન,શિસ્ત, ન્યાય અને રાષ્ટ્રસુરક્ષા પર ભાર મૂક્યો છે. રાજ્યનો મુખ્ય હેતુ પ્રજાનું કલ્યાણ અને સામાજિક વ્યવસ્થાનું સ્થાપન કરવું માનવામાં આવે છે. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના રાજકીય વિચારો આ સંસ્કૃત પરંપરાથી પ્રેરિત હતા.

સરદાર પટેલે મજબૂત કેન્દ્રિય સત્તા અને કાયદાની કડક અમલવારી પર ભાર મૂક્યો. દેશી રજવાડાઓના એકીકરણમાં તેમની દૃઢતા અને પ્રજાસેવા કૌટિલ્યના રાજ્યવિચારના અમુક

પાસાંઓને યાદ અપાવે છે. તેમણે વ્યક્તિગત લાગણીઓ કરતાં રાષ્ટ્રહિતને સર્વોપરી રાખ્યું. તે સંસ્કૃત રાજકીય વિચારધારાનું મૂળ તત્વ છે.

धर्मो रक्षति रक्षितः।

અર્થ:
"ધર્મ તે જ બચાવે છે, જેને ધર્મ જ બચાવે છે."

સરદાર પટેલના રાજકીય વિચાર અને સંસ્કૃતિ માટેનો આ મંત્ર એવું દર્શાવે છે કે સાચા શાસન, ન્યાય અને સામાજિક એકતા ધર્મ અને પરંપરાના આધાર પર જ સ્થિર રહી શકે છે.

ધર્મ અને કર્તવ્ય ભાવના

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધર્મ અને કર્તવ્ય જીવનના આધારસ્તંભ માને છે. અહીં ધર્મનો અર્થ દર્શનશક્તિ નથી, પરંતુ વ્યક્તિ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની નૈતિક જવાબદારી છે. સંસ્કૃત પરંપરામાં ધર્મને જીવનમાં વ્યવસ્થા જાળવનાર તત્વ તરીકે માનવામાં આવ્યું છે. ભગવદ્ગીતા કર્મયોગ પર ભાર મૂકે છે. આમાં ફળની ચિંતા કર્યા વગર કર્તવ્ય બજાવવાનું મહત્ત્વ દર્શાવાય છે. આ વિચાર માનવીને નિસ્વાર્થ સેવા અને નૈતિક વ્યવહાર તરફ દોરી જાય છે. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના જીવનમાં ધર્મ અને કર્તવ્યની આ કલ્પના સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે. તેમણે વ્યક્તિગત સ્વાર્થ, લાગણીઓને દૂર રાખીને રાષ્ટ્ર હિતને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું.
સરદાર પટેલ માટે રાજકારણ સત્તાનો માર્ગ નહોતો. તે માત્ર રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનું કર્તવ્ય હતું. કાયદા, શિસ્ત અને ન્યાય પ્રત્યેની તેમની નિષ્ઠા ધર્મમય કર્તવ્યબોધનું પ્રતિબિંબ છે. તેથી ધર્મ અને કર્તવ્યની કલ્પના સરદાર પટેલના વિચારોનું કેન્દ્ર રહી છે.

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि॥

અર્થ
"તમને માત્ર કર્મ કરવાનો અધિકાર છે, ફળ પર નહિ. કર્મનો ફળ ધારણ કરવાને કારણે જોડાણ ન થવું જોઈએ." સરદાર પટેલના સંદર્ભમાં આ શ્લોક ધર્મ (સત્ય, ન્યાય) અને કર્તવ્ય (સામાજિક જવાબદારી, રાષ્ટ્રપ્રેમ)ની ભાવનાને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

રાષ્ટ્ર એકતા અને સંસ્કૃત વિચારધારા

રાષ્ટ્ર એકતા ભારતીય સંસ્કૃતિનો આત્મા છે. ભારતની ભૌગોલિક, ભાષાકીય, ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક વિવિધતામાં એકતાના વિચારો સંસ્કૃત પરંપરામાં શરૂ થયા છે. વેદ, ઉપનિષદ અને

SHABDBRAHM

મહાકાવ્યોમાં વ્યક્તિને નહીં પરંતુ સમાજ અને રાષ્ટ્રને કેન્દ્રમાં રાખીને વિચાર કરવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી છે. સંસ્કૃત વિચારધારાએ "સર્વજન હિતાય" અને "સર્વે ભવન્તુ સુખિન:" જેવી ભાવનાઓ દ્વારા સામૂહિક જીવનની કલ્પનાને બળ આપ્યું છે.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે આ સંસ્કૃત પરંપરાને આધુનિક ભારતીય રાજ્યમાં વ્યવહારિક સ્વરૂપ આપ્યું. સ્વાતંત્ર્ય પછી ભારત સામે સૌથી મોટો પડકાર કર્તવ્ય નિવારણનો હતો. સરદાર પટેલે દૃઢ ઇચ્છા અને રાષ્ટ્રપ્રેમને આધારે 562થી વધુ દેશી રજવાડાઓને એકત્ર કરીને અખંડ ભારતનું નિર્માણ કર્યું.

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् अप्रियं सत्यम्

અર્થ: “સત્ય કહો, પણ સૌમ્યતા સાથે; જે અપ્રિય છે તે ન કહો, પણ સત્યનું પાલન કરવું.”

સરદાર પટેલના જીવનમાં ન્યાય અને શાંતિનું પાલન, માત્ર સત્તા માટે નહીં પરંતુ લોકોની ભલાઇ માટે કરેલું કાર્ય આ શ્લોક દર્શાવે છે. તેમણે વિવિધતામાં એકતાને બળપૂર્વક નહીં, પરંતુ એક કર્તવ્ય તરીકે સ્થાપિત કર્યું. સરદાર પટેલ માટે રાષ્ટ્ર એક ભૂગોળ નથી, પરંતુ એક સંયુક્ત ચેતના છે. સંસ્કૃત વિચારધારા દ્વારા પ્રેરિત તેમની રાષ્ટ્રએકતાની દૃષ્ટિ આજના ભારત માટે માર્ગદર્શનનું કામ કરી રહી છે.

SHABDBRAHM

નેતૃત્વ અને નૈતિક મૂલ્યો

નેતૃત્વ માત્ર સત્તાનો ઉપયોગ નથી. તે સમાજ અને રાષ્ટ્રના હિત માટે નૈતિક મૂલ્યોને આધાર બનાવીને નિર્ણય લેવાયા છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત સાહિત્યમાં નેતૃત્વને ધર્મ, સત્ય, ન્યાય, કર્તવ્ય અને નિષ્કામ સેવાથી જોડવામાં આવ્યું છે. પંચતંત્ર, હિતોપદેશ અને ઉપનિષદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સારો નેતા એ છે, જે વ્યક્તિગત સ્વાર્થને બહાર નાખીને જનહિતમાં કાર્ય કરે અને ધર્મમય નૈતિક આ ચારણને અનુસરે.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું નેતૃત્વ આ પરંપરાનું ઉદાહરણ છે. તેઓ દૃઢ, સાહસિક અને કડક નિષ્ઠાવાન નેતા હતા. દેશી રજવાડાઓના એકીકરણ અને રાષ્ટ્રીય એકતાને સ્થાપિત કરતી વખતે તેમણે સત્તા, દબાણ અને પરિસ્થિતિઓને નિખાલસ રીતે ન્યાય, કાયદા અને રાષ્ટ્રહિતને સર્વોપરી માન્યું. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે નેતૃત્વમાં સત્ય, ન્યાય અને કર્તવ્યને પ્રધાન સ્થાન અપાવવું જોઈએ, પરંતુ તે સમાજ અને પ્રજાના હિત સાથે મળતું હોવું જોઈએ. સરદારના જીવન અને કાર્ય આ નૈતિક દૃષ્ટિનું જીવિત પ્રતિબિંબ છે. તેમની નેતૃત્વશૈલી આજના સમયમાં પણ રાજકીય અને સામાજિક નેતાઓ માટે પ્રેરણાનો સ્ત્રોત છે, કારણ કે તે સત્તા માટે નહીં, પરંતુ રાષ્ટ્ર અને પ્રજાના કલ્યાણ માટે પ્રતિબદ્ધ હતા.

ઉપસંહાર

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના જીવન અને કાર્યમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત પરંપરાના મૂળ તત્વોની વિશિષ્ટ છાપ જણાતી છે. તેમના વિચારો માત્ર રાજકીય કે સામાજિક નથી, પરંતુ નૈતિક અને દાર્શનિક દૃષ્ટિથી પણ મજબૂત છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધર્મ, કર્તવ્ય, સત્ય, શિસ્ત, ત્યાગ, અહિંસા અને સામૂહિક હિતને જીવનના મુખ્ય આધારસ્તંભ માનવામાં આવ્યા છે. સરદાર પટેલના જીવનમાં આ મૂલ્યો વ્યવહારિક સ્વરૂપે દેખાય છે. તેમણે રાષ્ટ્રના એકીકરણ અને દેશી રાજવાડાઓના વિખંડન સામે સંઘર્ષ કર્યો, જ્યાં તેમણે વ્યક્તિગત લાગણીઓ અને સ્વાર્થને પાછળ મૂકી રાષ્ટ્રપ્રેમ અને રાષ્ટ્રહિતને સર્વોચ્ચ માન્યું.

સરદાર પટેલના વિચારો અને આદર્શ ભારતીય સંસ્કૃતિના કર્મયોગ, નિષ્કામ કાર્ય અને નૈતિક નેતૃત્વના સિદ્ધાંતો સાથે સંબંધિત છે. તેમણે રાષ્ટ્રને એકતા, સુખ અને શાંતિ તરફ દોરી જતી નીતિઓ અપનાવી. તેમની દૃઢતા, શિસ્ત, ન્યાયપ્રેમ અને કર્મનિષ્ઠા તેમની સંસ્કૃત પરંપરા પર આધારિત નૈતિકતાનું પ્રતિક છે.

"वसुधैव कुटुम्बकम्" "(મહાઉપનિષદ) જેનો અર્થ થાય છે સમગ્ર વિશ્વ એક કુટુંબ છે. આ શ્લોક સરદાર પટેલની દૃષ્ટિ દર્શાવે છે. તેમણે માત્ર ભૌગોલિક એકતાને જ નહીં, પરંતુ માનસિક અને સામૂહિક એકતા, સહયોગ, અને રાષ્ટ્રપ્રેમના ભાવને પણ મહત્વ આપ્યું. તેમના વિચારોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત પરંપરાના નૈતિક, દાર્શનિક અને સામાજિક તત્વો ઊંડા રીતે સમાવવામાં આવ્યા છે. સરદાર પટેલનું જીવન અને કાર્ય આજના સમયમાં પણ રાષ્ટ્રપ્રેમ, નૈતિક નેતૃત્વ અને સામૂહિક હિત માટે પ્રેરણાનું સ્રોત છે. આ રીતે, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃત પરંપરાનું જીવંત પ્રતિનિધિ છે અને આધુનિક ભારતીય રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં એક અગત્યનો સ્તંભ બની રહે છે.

સંદર્ભ સૂચિ

1. પટેલ મફતલાલ(2010).અખંડ ભારતના શિલ્પી: સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
2. પટેલ જેટ મુકેશભાઈ(2015).લોખંડી પુરુષ સરદાર પટેલ
3. ગાંધી રાજમોહન(2006).સરદાર પટેલ – રાષ્ટ્રના શિલ્પી
4. વૈષ્ણવ જ્યોતિકુમાર(2008). અખંડ ભારતના શિલ્પી સરદાર પટેલ
5. પરીખ અવિનાશ(2012). ગુજરાતના ઘડવૈયા: સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
6. પટેલ હેપ્પી(2014) **દ આયર્ન મેન ઓફ ઇન્ડિયા – સરદાર પટેલ (ગુજરાતી અનુવાદ)**

ધાર્મિક ગ્રંથો / સંસ્કૃત સાહિત્ય:

1. ભગવદગીતા

2. ઉપનિષદ (મહાઉપનિષદ, તૈત્તિરીય ઉપનિષદ)
3. મનુસ્મૃતિ
4. મહાભારત
5. કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર

SHABDBRAHM